

BAĞLAM-DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ AÇISINDAN DAİŞ'İN İDEOLOJİK TEŞEKKÜLÜ*

Nurullah ÇAKMAKTAŞ**

Öz

DAİŞ ideolojisi dini radikal düşüncenin yeni bir evresini ifade ediyor olsa da düşüncenin teşekkülünün, DAİŞ öncesi dini radikalizmin oluşum örneğinde olduğu gibi bağlamsal faktörlerle ilişkili olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 2003 yılında Irak'ın ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgali ve işgalin akabinde bölge siyaseti ve güvenliği üzerine icra edilen birtakım politikalar neticesinde şekillenen konjonktür ve bağlam, kanaatimizce bu yeni dini radikal düşünce üretiminin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu makale, 2003 sonrası dönemde Irak'taki bağlamsal faktörlerin DAİŞ'in ideolojik teşekkülünde belirleyici olduğu iddiası üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki ettiği var sayılan dört önemli bağlamsal faktör belirlenmiştir. Bunlar Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgal edilmesi, işgal sonrası dönemde takip edilen hatalı güvenlik politikaları, Irak'ta iç siyasetin dizayn edilmesinde mezhepçi yaklaşımların baskın çıkması ve Irak'ın aşiret merkezli sosyal yapısının örgütü pragmatizme icbar etmesidir. Bu çalışmada, 2003 sonrası dönemde bölgede DAİŞ'in fikirsel ve örgütsel oluşumuna etki ettiği var sayılan bu bağlamsal faktörler çerçevesinde örgütün ideolojik oluşumunun izini sürmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Dini Radikalizm, DAİŞ İdeolojisi, Bağlam-Düşünce İlişkisi.

THE IDEOLOGICAL FORMATION OF ISIS IN TERMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONTEXT-THOUGHT PRODUCTION

Abstract

It seems possible to try to understand the formation of ISIS ideology, which represents a new phase of religious radical thought, by associating it with contextual factors, just like the formation of religious radicalism before ISIS. In fact, the invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 and the developments that followed the invasion paved the way for the realization of this new religious radical thought production. Therefore, in my opinion, certain developments occurring in the region after 2003 have formed the context that facilitated the emergence of this new example of religious radicalism. This article is built on the claim that the contextual factors in

* Bu makale TÜBİTAK-2219 araştırma projesinin bir çıktısı olarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, nurullah.cakmaktas@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5493-419X>

Iraq in the post-2003 period were determinant in the ideological formation of ISIS. In this framework, four significant contextual factors are identified as presumed to have influenced the ideological formation of ISIS. These are the invasion of Iraq by the US in 2003, the flawed security policies pursued in the post-invasion period, the predominance of sectarian approaches in shaping internal politics in Iraq, and the pragmatism imposed on ISIS by Iraq's tribal-centered social structure. This study aims to trace the ideological formation of ISIS in the post-2003 period within the framework of these contextual factors that are assumed to have influenced the ideological and organisational formation of ISIS in the region.

Keywords: *Middle East, Religious Extremism, ISIS' Ideology, Context-Thought Production Relationship.*

Giriş

Müslüman dünyada dini radikal düşünce tarihi incelendiğinde, dini radikal düşünce ile düşüncenin üretildiği bağlamın doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1960'lerden sonra üretilen her bir dini radikal düşünce temasını, Müslüman toplumların içinde bulunduğu dini, siyasi, askeri veya ictimâî bir bağlam ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Bu makalenin yazarınca yer yer olgu-düşünce ve yer yer de kontekst-konsept ilişkisi olarak tanımlanan bu yaklaşım aslında İslam dünyasında üretilen dini radikal düşünceye dair temel savı da ortaya koymaktadır: Son altmış yılda Müslüman dünyada üretilen dini radikal düşünce temaları, bazı ideologların konjonktüre gösterdiği reaksiyon neticesinde belli bir bağlam içinde teşekkül etmiştir. Şüphesiz bu savın ortaya çıkmasında temel motivasyon, dini radikal düşüncenin oluşumunu akademik bir objektiflikle anlama istenci olmuştur. Yoksa binlerce masum insanın ölümüyle sonuçlanan terör saldırılarını gerçekleştiren radikal grupların beslendiği bir ideolojiyi bir bağlamın kaçınılmaz sonucu olarak göstermek değildir.

Müslüman dünyada modern dönem dini radikal düşünce tarihi incelendiğinde, ilk kez üretilmeye başlandığı 1960'lı yıllardan DAİŞ düşüncesinin şekillenmeye başladığı 2000'li yılların başına kadar geçen süreçte dini radikal düşüncenin her daim İslam dünyasında vuku bulan bir takım dini, siyasi ve askeri gelişmelerle ilişkili bir bağlam içinde oluştuğu görülecektir. Mesela İslam dünyasının uzun süre sömürgeciliğe maruz kalması, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmuş olması, 20. yüzyılda inşa edilen yeni ulus devletlerin Batı menşeli seküler siyasal değerleri benimsemiş olması, Arap dünyasında Nekse olarak isimlendirilen ve bir travma etkisi yaratan 1967 Savaşı'nda İsrail karşısında alınan büyük hezimet, Camp David Antlaşması'yla İsrail'in varlığını bölgede resmi olarak kabul ettirmesi, Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal etmesi ve I. Körfez Savaşı esnasında ABD'nin Arap Yarımadası'nda askeri üsler kurması gibi olgular dini radikal düşünce üretimini tetikleyen bir bağlam oluşturmuştur. Öyle ki dini radikal düşünce içinde yer etmiş olan güçlü konseptler, söz konusu bu kontekstlere reaksiyon neticesinde teşekkül etmiştir.

Yeni bir dini radikal düşünce evresi olduğu anlaşılan DAIŞ ideolojisinin teşekkülünü de DAIŞ öncesi dini radikalizmin oluşumu gibi bağlamsal faktörlerle ilişkilendirerek anlamaya çalışmanın mümkün olduğu görülmektedir. Zira 2003 yılında Irak'ın ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgali ve işgalin akabinde yaşanan gelişmeler, o döneme kadar ana akım dini radikalizmi temsil eden el-Kaide'den koparak yeni bir dini radikal düşünce örneğinin oluşumuna neden olmuştur. Dolayısıyla 2003 yılından sonra Irak ve Suriye topraklarında vuku bulan bir takım gelişmeler, kanaatimizce bu yeni dini radikalizm örneğinin teşekkülüne olanak sağlayan bağlamı oluşturmuştur. Bu çalışmadaki temel amaç, 2003 sonrası dönemde bölgede DAIŞ'in fikirsel ve örgütsel oluşumuna etki eden olguları tespit ederek örgütün ideolojik oluşumunu bağlamsal faktörler çerçevesinde anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışma esnasında, Irak'ın 2003 yılında işgal edilmesinin akabinde ülkede meydana gelen gelişmeler analiz edilerek DAIŞ'in ideolojik oluşumuna etki ettiği düşünülen dört önemli bağlamsal faktör belirlenmiştir. Bunlardan ilk ikisi, DAIŞ öncesi dini radikalizm örneklerinde de etkisi görülen faktörler olan işgal olgusu ile hapisane ortamı tecrübesidir. 2003 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından Irak'ın işgal edilmesi ve akabinde radikal gruplarla ilişkili ilişkisiz pek çok kimsenin tutuklanıp uzun süre aynı yerlerde hapsedilmesi gibi yanlış güvenlik politikalarının izlenmesi, bu makalede DAIŞ ideolojisinin teşekkülüne etki eden faktörler olarak belirlenmiştir. Diğer ikisi ise DAIŞ öncesi dönemde örneğine çok fazla rastlanılmayan bağlamsal faktörlerdir. Bunlardan ilki işgal sonrası dönemde Irak'ta iç siyasetin dizayn edilmesinde mezhepçi yaklaşımların baskın çıkması ve sekteryen politikaların takip edilmiş olması olgusudur. Bu durumun DAIŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kertede Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağladığı görülmektedir. Sonuncu faktör ise yine önceki dini radikalizm tecrübelerinde rastlamadığımız bir şekilde Irak'ın aşiret merkezli sosyal yapısının DAIŞ'i pragmatik davranmaya sevk etmesi veya örgütün pragmatik davranmayı öğrenmesi ve bu pragmatizmin DAIŞ ideolojisinin şekillenmesine katkı sunmasıdır. Bu pragmatizmin, siyasal güç elde etme yolunda her türlü ittifakı ve ilişkiyi meşru görme hususunda DAIŞ ideolojisine şekil verdiği görülmektedir. Özetle aşağıdaki sayfalarda bu dört bağlamsal faktör çerçevesinde DAIŞ'in ideolojik teşekkülünün izi sürülmeye çalışılacaktır.

1. İŞGAL, EMPERYALİZM VE İDEOLOJİK OLUŞUM

Şüphesiz Müslüman toprakların gayri Müslim unsurlar tarafından işgal edilmesi veya bir saldırıya maruz kalması, Müslüman dünyadaki dini-siyasi düşünce üretimini en fazla tetikleyen faktörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Zira İslam dünyasında dini-siyasi bir üretim olarak ana akım İslamcılık düşüncesinin 19.yüzyılda ortaya çıkmasında ve 20. yüzyılda da bu ana akımın bir sapması olarak teşekkül eden dini radikal düşünce üretiminde

Müslüman toplumların maruz kaldığı işgal olguları en temel motive edici faktörlerden biri olmuştur. Dolayısıyla Müslüman ülkelerin gayri Müslim unsurlar tarafından saldırıya ve işgale uğramasının her daim dini radikal düşünceyi ve hareketleri besleyici bir işlev gördüğü söylenebilir.

Müslüman dünyada dini radikal düşünce, ana akım İslamcılık düşüncesinin bir sapması olarak özellikle Mısır'da 1960'lı yıllardan sonra üretilen radikal İslamcı düşünce ile Arap Yarımadası orjinli Vehhabi düşüncenin zaman içinde birbirine eklenmesi sonucu oluşmuştur. Modern dönemde Müslüman toplumlarda dini-siyasi bilinç inşa etme hususunda etkili bir işlev gören ve bu yönüyle dini radikalizme ilham kaynağı olan ana akım İslamcılığın 19. yüzyılda ilk kez ortaya çıkışında şüphesiz en tetikleyici unsur emperyalizm ve sömürgecilik karşıtlığı olmuştur. Batılı ülkelerin Müslüman coğrafyada hem askeri hem de kültürel olarak yayılma iradesi ortaya koyması, İslamcı düşünce üretimi ve aksiyonuyla sonuçlanmıştır (Demant, 2006, ss. 191-193).

Dini radikalizmin şekillendiği 20. yüzyıla baktığımızda da Müslüman topraklar üzerinde gerçekleşen emperyal hedeflerin ve işgal tecrübelerinin her daim dini radikal düşünce üretimine neden olan bir faktör olduğu görülmektedir (Wexler, Pischedda & Smith, 2014). Şüphesiz bu işgal tecrübelerinden ilk olanı ve günümüze kadar süreklilik arz eden, Filistin topraklarının 20. yüzyılın başından itibaren Avrupa'dan göç eden Yahudiler tarafından işgal edilip bu topraklar üzerinde İsrail devletinin kurulmuş olmasıdır. Filistinli Müslümanların maruz kaldığı işgal tecrübesi tüm Müslümanlar nezdinde hassas bir mesele olmakla birlikte aynı zamanda öteden beri bu işgal olgusu Müslüman dünyadaki neredeyse bütün dini radikal gruplar tarafından düşünce üretiminde ve aksiyona geçmede bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Mesela ilk olarak İhvan-ı Müslimin hareketinin İsrail ile mücadele etme adına 1930'lı yıllarda Mısır'da "el-Cihâzu'l-Hâs" adında silahlı bir grup kurması, normal şartlarda silahlı bir yapılanmayı yöntem olarak benimsemeyen bir dini-siyasi hareketin böyle bir silahlı yapılanma içine girmesini sağlamıştır (Beyyûmî, 1979, ss. 123-131; Pargeter, 2016, ss. 23-31). Bu durum ise kanaatimizce işgal olgusunun İslami hareketlere sağladığı motivasyonu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim böyle bir yapılanmanın inşa edilmiş olması sonraki yıllarda rejim tarafından İhvan aleyhine kullanılarak hareketin faaliyetlerinin yasaklanmasında bir bahane olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan, günümüze kadar dini radikal düşünce içinde çok önemli konseptler olarak yer etmiş olan "yakın düşman" ve "uzak düşman" mefhumları da yine Mısır'da, özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın akabinde, yine işgal olgusunun bir sonucu olarak üretilmiş kavramlar olarak dikkat çekmektedir (Çakmaktaş, 2021, ss. 475-478; Gerges, 2005, s. 11,44). Ayrıca el-Kaide'nin ideolojik olarak şekillendiği doksanlı yıllarda "küresel cihat" konsepti bağlamında Usame Bin Ladin'in, gayri Müslimler üzerinde gerçekleşen terör saldırılarında yaşanan sivil kayıpları mütakabiliyet prensibi gereğince Filistin'deki Müslüman sivil kayıplar üzerinden meşrulaştırmaya çalışması, yine Filistin'in işgal olgusunun dini

radikal düşünce üretimine nasıl katkı sağladığına önemli bir örnek teşkil etmektedir (Bin Ladin, 2007, ss. 76-77,81).

20. yüzyılda Müslüman dünyada dini radikalizme hem ideolojik hem de örgütsel düzlemde en fazla şekil veren işgal olgularından biri de Afganistan'ın 1980'li yıllar boyunca Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Bu işgal tecrübesi dini radikalizme örgütsel düzlemde bir taraftan “ulus aşırı” bir kimlik kazandırırken diğer taraftan da ideolojik düzlemde “cihadın bireyselleşmesi”ne neden olan bir takım yeni düşünce üretimlerine yol açmıştır. Bu düşünce üretimiyle birlikte “cihat” artık herkesin bireysel inisiyatif ile karar alabileceği ve katılabileceği bir savaş olgusu haline gelmiştir. Hülasa Afganistan topraklarının işgal edilmiş olması, dini radikalizm için yeni düşünce üretimlerine ve bununla ilişkili olarak ideolojik şekillenişine katkı sunan bir bağlam oluşturmuştur (Çakmaktaş, 2021, ss. 478-480).

Yine 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin akabinde başlayan I. Körfez Savaşı esnasında ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak'a saldırılar düzenlemesi ve özellikle de ABD'nin Suudi Arabistan toprakları üzerinde askeri üsler kurması dini radikal gruplar tarafından kutsal beldelerin işgali olarak yorumlanmıştır. Usame Bin Ladin'in doksanlı yıllarda yaptığı açıklamalara, konuşmalara ve deklarasyonlara bakıldığında onun bütün bu metinlerinde ana tema olarak “Haremeyn'in işgali” vurgusu yapılmıştır. Dini radikal gruplar tarafından işgal olarak yorumlanan bu olgu yeni düşünce üretimlerine de kapı aralamıştır. Özellikle Amerikan karşıtlığı etrafında şekillenen “küresel cihat” konsepti, bu süreci takip eden yıllarda eti kemiğe bürünmüştür (Bin Ladin, 1996; Gerges, 2005, s. 302).

20. yüzyıla dair yukarıda sunulan örnekler Müslüman dünyanın maruz kaldığı işgaller ile dini radikalizmin oluşumu arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Modern dönem dini radikalizmin şüphesiz en rijit örneklerinden biri olan DAİŞ'in de böyle bir işgal tecrübesi ile ilişkili olarak şekillendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Zira DAİŞ'in hem örgütsel hem de fikrî teşekkülünde şüphesiz Irak'ın 2003 yılında Amerika öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından işgal edilmesi bir dönüm noktası hüviyetindedir. Gerek bizatihi işgal olgusunun ve gerekse işgal sonrasında Irak'ta yaşananların, Müslüman dünyadaki dini radikalizm tarihinin en sert örneğinin tecrübe edilmesine zemin hazırladığını söylemek abartı olmasa gerektir (Küçük & Aksu, 2019, s. 20-21; Stern, 2003). Nitekim işgal sonrası dönemde Irak'taki terör olaylarının dramatik bir seviyede artması bunun en belirgin kanıtı olarak durmaktadır. Öyle ki yapılan araştırmalarda ABD işgalinden sonraki ilk bir yılda Irak'ta 78 terör saldırısının; ikinci yılda ise bu sayının neredeyse dört katına çıkarak 302 saldırının gerçekleştiği raporlanmıştır. Yine savaşın en yoğun olduğu sadece 2007 yılında ise 5.425 sivilin hayatına mal olan terör saldırıları vuku bulmuştur (Stern & McBride, 2013).

Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgalinin DAİŞ ideolojisinin oluşumunda nasıl kritik seviyede belirleyici olduğunun izini sürmek, DAİŞ'in kurucu ismi kabul edilen Ebû Mus'ab ez-Zerkâvî'nin 2003 senesinden onun öldürüldüğü yıl olan 2006 senesine kadar geçen süreçte yazdığı yazılardan, yaptığı konuşmalardan ve verdiği beyanatlardan sürmek mümkün görünmektedir. Zira onun bu üç yıllık süre zarfında farklı biçimlerde ifade ettiği ve DAİŞ ideolojisine ilham kaynağı olan düşünceleri doğrudan işgal bağlamı içinde şekillenmiştir. Öyle ki onun farklı biçimlerde ifade edilen söz konusu bu düşünceleri "El-Arşifu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn (Şehitlerin Emiri'nin konuşma ve söylevlerinden oluşan kapsamlı bir arşiv)" adında bir kitapta kronolojik olarak bir araya getirilmiştir. Onun bu kitaptaki görüşleri takip edilerek işgal bağlamı ile onun düşüncelerinin oluşumu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak mümkündür. Mesela en temelinden ez-Zerkavi 2005 yılının Nisan ayında, dini radikalizmin en temel özelliği olan şiddet kullanımı ile işgal arasında doğrudan bir ilişki kurduğu ve "Ey İslam ahali: şiddet şiddet" başlığı ile daha sonra yazıya geçirilen bir konuşma yapmıştır (Ez-Zerkavi, 2006, ss. 228-236).

Yine bir başka konuşmasında ez-Zerkâvî, Amerikan işgalinin altında yattığını iddia ettiği bazı "tamahkarlıkları" deşifre etmek suretiyle, takip edilmesini salık verdiği şiddet eksensiz "direniş" ideolojisi için meşru bir zemin inşa etme çabası içine girmiştir. Ona göre işgalin altında yatan ilk saik, Irak'ın doğal zenginliklerini sömürebilme motivasyonudur. İkinci olarak ise İslam'ın ve cihat bilincinin yükseliyor olmasının ABD'de verdiği korku ve telaş onu Müslüman toprakları işgal etmeye sevk etmiştir. Ayrıca ona göre ABD'yi Irak'ı işgal etmeye sevk eden diğer bir âmil de İsrail'e tehdit oluşturacak unsurları bertaraf etmek suretiyle İsrail'in güvenliğini sağlama iradesidir. Yine o, Amerika'nın esas tehlike olarak Sünni İslam'ın olduğunu idrak etmesinden mütevellit bölgede Şia'yı desteklemek ve Araplar arasında tefrika yaymak için Irak'ı işgal ettiğini savunmuştur (Ez-Zerkavi, 2006, ss. 77-80). Özetle DAİŞ ideolojisinin öncü isimlerinden ez-Zerkâvî, dini radikal grupların hem düşünce hem de eylem düzleminde alması gereken pozisyon konusunda işgal olgusunu temel eksen alınması gereken bir zemin olarak görmüştür.

2. HAPİSHANE ORTAMI, İŞKENCE VE İDEOLOJİK OLUŞUM

Müslüman dünyada dini radikalizmin yakın tarihi incelendiğinde, daha önce şiddete bulaşmamış kimselerin sadece düşüncelerinden veya müesses nizamla olan muhalefetlerinden dolayı mahkûm edilip sert hapisane hayatını tecrübe etmeleri ve işkenceye maruz kalmaları, bu kimselerin daha fazla radikalleşmesine neden olmasının yanı sıra bu durumun aynı zamanda dini radikal düşünce ve eylem üretimine de katkı sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla hapisane ortamı ile dini radikalizmin ideolojik oluşumu arasında bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira son altmış yıllık dini

radikal akımların üyelerinin hapisane deneyimleri bunun örnekleriyle doludur.

Şüphesiz bunun en bariz örneği, modern dönemde Müslüman dünyada ilk kez dini radikal düşünce üretimine neden olan 1954-1971 yılları arasında Mısır'da İhvan-ı Müslimin hareketi mensuplarının Abdünnasır tarafından hapsedilmiş ve işkenceye maruz kalmış olmalarıdır. Bu hapisane tecrübesi özellikle İhvan'ın genç üyeleri arasında din-siyaset ilişkisine dair bir takım sorgulamaları beraberinde getirmiştir. Zira Müslüman bir ülkede daha fazla "İslamlaşma" talep eden İslamcıların Müslüman bir lider tarafında işkenceye maruz bırakılmaları bu sorgulamayı tetikleyen bir işlev görmüştür. Bu sorgulamalar neticesinde Batılı seküler siyasal değerler üzerine kurulan yeni ulus devlet rejimlerinin İslam'ı açıdan mahiyeti sorunu yeni düşünce üretimiyle sonuçlanmıştır. Tam bu noktada dini radikal ideolojinin ilk teşekkülü süreci gerçekleşmeye başlamıştır (Barbara, 2007; Kepel, 1986, ss. 26-36).

Yine 1980'li yıllarda Afganistan'daki cihada katılmaları için teşvik edilen gençlerin 1990'lı yılların başında ülkelerine dönmelerinin akabinde potansiyel terörist muamelesine maruz kalıp kovuşturmaya tabi tutulmaları ve pek çoğunun bir takım nedenlerle tutuklanmaları yine dini radikalizme katkı sağlayan bir başka tarihi örnek olarak dikkat çekmektedir. Şüphesiz bunun en belirgin tecrübesi Suudi Arabistan örneğinde yaşanmıştır. 1995 ve 1996 yıllarında Suudi Arabistan topraklarında Amerikan üslerini protesto amaçlı yapılan bir takım saldırıların akabinde patlamalarla ilgili olsun olmasın binlerce kişi tutuklanmıştır. Özellikle vakti zamanında Suudi yönetimin ve resmi ulemanın teşvikleriyle Afganistan'a ve Bosna'ya "cihat" etmeye giden gençler, bu patlamaların ardından olağan şüpheli olarak tutuklanmışlar ve ayrıca bu kimseler sonraki yıllarda işkenceye maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Nihayetinde bu tecrübe o nesilde travma etkisi yaratmış ve Suudi Arabistan'da güçlü bir radikalleşmenin önünü açmıştır. Öyle ki o zamana dek şeriatla yönetildiği için tekfir edilmeyen Suudi rejiminin de tekfir edilebileceğine dair düşünce üretimine girilmiş ve el-Kaide'ye katılım hususunda bariz bir artış gözlemlenmiştir (Hegghammer, 2010, ss. 71-73).

Hapishane ortamı, işkence ve ideolojik oluşum arasındaki ilişki DAİŞ'in ideolojik teşekkül süreci için de geçerli görülmektedir. Nitekim 2003 yılında Irak'ın işgalinden 2007'ye kadar geçen süreçte ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin kontrolü altındaki gözaltı merkezlerini ve hapisaneleri işletme yöntemlerinin, sonraki yıllarda DAİŞ'i besleyen bir radikalleşmeye yol açtığı görüşü bulunmaktadır. Başta Ebu Bekir el-Bağdadi olmak üzere DAİŞ'in önde gelen isimlerinin pek çoğu bu süreci Bucca Kampı olarak bilinen hapisanede tutuklu geçirmişlerdir. Öyle ki bu görüşe göre daha önce radikal fikirlere sahip olan el-Bağdadi ve çevresinin bu süreçte aşırılıkta daha fazla derinleşmişler ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olmuşlardır. Bunun nedeni olarak ise Amerika'nın 2007 yılına kadar devam ettirdiği yanlış gözaltı

ve hapishane politikaları olduğu görüşü benimsenmiştir (Thompson & Suri, 2014).

Bu yanlış politikalarından ilki işgalin ilk yıllarında derinlemesine denetleme yapılmadan çoğu zaman geliş güzel bir şekilde, suç isnadı sağlıklı bir şekilde belgelenmeden ve somut bir kanıt olmaksızın insanların hapsedilmiş olmasıdır. Tutuklanması için özellikle gençlerin saldırı yerlerine yakın konumda bulunmaları ve “şüpheli” görünmelerinin bile yeterli bir gerekçe teşkil ettiği iddia edilmiştir. Öyle ki bu dört yıllık süreçte belli başlı büyük hapishanelerde toplamda yüz bin kişinin mahkûm edildiği ve üstelik bunların ekseriyetinin de masum insanlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Sonraki yıllarda yapılan incelemelerde tutuklularının sadece üçte birinin gerçekten güvenlik riski oluşturduğu kanaatine varılmıştır (Rubin, 2008; Thompson & Suri, 2014).

Diğer taraftan aşırı şiddet yanlısı kimseler ile daha önce bir şiddet eylemi içine girmemiş daha az tehditkâr kimselerin hapishanelerde aynı yerlerde tutulması ve aynı muameleye maruz kalmaları, bu kimseleri günün sonunda aşırı şiddet yanlısı DAİŞ üyelerine çevirdiği düşünülmüştür. Bu da bu hapishanelerin veya gözaltı merkezlerinin adam devşirme ve eğitim alanları haline geldiği anlamı taşımaktadır. Öyle ki öncü radikal kimseler bu krizi fırsata çevirerek hapishanelerde endoktrinasyon faaliyetine girişmişler ve aşırılıkçı mesajlarını genelde okuma yazma bile bilmeyen bu mahkûmlar üzerinde yaymaya çalışmışlardır. Bu hapishaneler bu süreçte bir nevi radikal yetiştiren eğitim kurumları haline gelmiştir. O kadar ki Irak'ta gözaltı sisteminin sorumluluğunu üstlenen Amerikalı bir general bu hapishaneleri “Cihat Üniversiteleri” olarak adlandırmış ve sahadaki savaşta aşırılık yanlılarını yakalayıp hapsedmekte başarılı olduklarını fakat “zihinlerdeki savaş alanında” bu üstünlüğü kuramadıklarını itiraf etmiştir. Diğer taraftan ileriki yıllarda radikal kimseler arasında devam edecek bir network halkasının ilk bağları da bu dönemde örülmüştür (Rubin, 2008; Thompson & Suri, 2014).

Ayrıca el-Bağdadi'nin eski Baasçılarla güçlü bağlar kurmasının da bu hapishane döneminde gerçekleştiği iddia edilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi DAİŞ ideolojisinin pragmatikliğine örnek teşkil eden bu ittifakın tohumları 2003-2007 arası dönemde hapishane ortamında atılmıştır. Nitekim el-Bağdadi'nin örgütün yönetim yapısını ve sert çekirdek kadrosunu Bucca hapishanesi döneminde eski Baasçılarla girdiği bu iletişim sonucunda oluşturduğu iddia edilmiştir (Stern & Berger, 2015, ss. 36-37).

2007 yılına gelindiğinde hapishanelere yönelik uygulanan bu politikaların yanlışlığının farkına varılmış ve ılımlılarla sertlik yanlısı mahkûmlar tespit edilerek birbirinden ayrılmaya ve onlara rehabilitasyon amaçlı bir takım aktiviteler icra edilmeye başlanmıştır. Fakat analistler bu reformların kısmi olarak işe yaradığı ifade etmekle birlikte ABD'nin bu hamleyi yapmakta geç kaldığını düşünmektedirler. Zira onlara göre geçen dört yıl içinde öncü radikal kimseler bu mahkûmlara dini radikal fikirler empoze ederek adam devşirmek ve bir ağ kurmak suretiyle istedikleri amaca

ulaşmışlardır. Hele hele bu hapishaneler ABD kontrolünden çıkıp Irak yönetime geçtikten sonra ve DAİŞ'in de ülkede hızlıca güçlenmesiyle birlikte bu hapishaneler düzenlenen baskınlar sonucu boşaltılmış ve böylece eski mahkumlar DAİŞ'in sadık savaşçıları haline gelmişlerdir (Thompson & Suri, 2014; Rubin, 2008).

Özetle Müslüman dünyada dini radikalizm tarihi incelendiğinde hapishane deneyimleri her daim dini radikalizme hem örgütsel düzlemde hem de düşünce üretimi düzleminde katkı sağlamıştır. Bu durumun DAİŞ için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Hatta DAİŞ öncülerinin bizzat kendileri daha erken dönemde bunun farkına varmış olmalı ki örgütün hapishanelerden ve tutuklulardan sorumlu bir birim kurduğu bile iddia edilmektedir (Stern & Berger, 2015, s. 37).

3. MEZHEPÇİ POLİTİKALAR VE İDEOLOJİK OLUŞUM

İşgal olgusunun bizatihi kendisinin Irak'ta dini radikal grupların harekete geçmesi hususunda ilk muharrik güç vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Fakat işgal sonrası dönemde yukarıda zikredilen hapishane ortamı olgusu gibi tecrübe edilen bir takım gelişmeler de bölgede dini radikal gruplara katılımın artmasında, bu grupların kök salıp güçlenmesinde ve yeni bir dini radikal düşünce üretiminde kanaatimizce etkili olmuştur. Nitekim işgal sonrası süreçte ülkede iç siyasete dair yaşanan gelişmeler büyük Sünni kitlelerin küskünlüğü ile sonuçlanmış ve bu durum radikal gruplara hem adam devşirme konusunda hem de kendi görüşlerinin haklılığının propagandası hususunda fırsatlar sunmuştur. Özellikle 2011-2014 arasında DAİŞ'in hızlı bir büyüme ivmesi içine girmesinde işgal sonrası dönemde yaşanan gelişmelerle ilişkili birtakım faktörler bulunmaktadır. Öyle ki işgal sonrası dönemde Geçici Koalisyon Yetkilisi Bremer'in ulus inşasına yönelik aldığı kararlar, el-Maliki yönetiminin takip ettiği otoriter ve sekteryen politikalar, ABD ordusunun Irak topraklarından çekilmesinin ardından yaşanan güvenlik boşluğu, terörle mücadele amacıyla inşa edilen Sahve hareketinin tasfiye edilmesi, Suriye'deki kaos ortamının ve Suriye sınırında yaşanan çatışmaların sunduğu fırsatlar ve örgütün 2010 yılından sonra yeni bir yapılanma içine girmesi bu faktörlerden en önemlileri olarak dikkat çekmektedir (Stern & Berger, 2015, ss. 18-19; Bamber, 2021, s. 35).

Fakat bütün bu faktörler arasında DAİŞ'in bu dönemde örgütsel ve fikirsel olarak olgunlaşmasının ve güçlenmesinin en belirgin nedeni olarak, Şii lider el-Maliki liderliğindeki Irak yönetiminin otoriter ve mezhepçi karakteri görülmektedir. Irak Geçici Koalisyon Yetkilisi Bremer'le başlayan Irak ordunun dağıtılıp eski rejimden kalma Baas Partisiyle iltisaklı tüm üyelerinin kamu hizmeti pozisyonlarından temizlenmesi (De-Ba'athification) kararının el-Maliki yönetimi döneminde Baas Partisiyle ilişkili olma ön şartını aşarak tüm Sünnileri kapsayan bir hüviyete büründüğü iddia edilmiştir. Öyle ki bu dönemde ülkedeki Sünnilerin sistematik olarak hem siyasi hem de ekonomik anlamda marjinalleştirilmesi, memnuniyetsiz Sünnilerin

gerçekleştirdiği protestoların el-Maliki yönetimi tarafından şiddet kullanarak bastırılması ve DAİŞ'le mücadele etmesi için oluşturulan Sahve hareketinin dağıtılması bu dönemdeki mezhepçi politikalara örnek olarak gösterilmiştir. Yine Sünni Başkan Yardımcısı Tarık el-Haşimi'nin terör suçlamasıyla tutuklanması, Irak güvenlik güçlerinin içine Bedir Örgütü gibi İran milislerinin katılması ve protestolar esnasında yüzlerce Sünni'nin öldürülüp binlercesinin tutuklanması mezhepçi ayrışmayı körükleyen unsurlar olarak zikredilmektedir (Bamber, 2021, ss. 35-37). Ayrıca 2005 yılından başlayarak ülke yönetiminde en önemli güç haline gelen ve başta güvenlik birimleri olmak üzere İçişleri Bakanlığı gibi kritik pozisyonları domine eden Şiiilerin zaman zaman rövanşist duygularla inşa ettiği politikalar da ülkedeki mezhepsel bölünmenin derinleşmesine katkı sunmuştur (Abubaker & Ilgıt, s. 538).

Bütün bu yaşananlar, Sünnilerde bir taraftan temsil edilme sorununu diğer taraftan da tüm devlet kurumlarından dışlanma hissiyatını beraberinde getirmiştir. Bu dışlanma neticesinde ise daha önce devlet kurumlarında bir pozisyon sahibi olan Sünniler arasında işsizlik oranlarının bir hayli yükselmesi dile getirilen bir mesele olmuştur. İşgalin hemen akabinde kurulan geçici hükümet döneminde küskünleşmeye başlayan Sünnilerin ilk reaksiyonu 2005 yılında yapılan seçimlere katılmamak olarak kendini göstermiştir. 2010 yılında yapılan seçimlerde büyük başarı yakalamalarına rağmen hükümet içinde söz sahibi olamamaları küskünlüğü daha da derinleştirmiştir. Diğer taraftan hükümet içinde söz sahibi olamayan Sünnilerin alternatif bir yol olarak Sünni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde federal bir yapı kurma girişimlerinin de başarısızlıkla sonuçlanması onları tam bir hayal kırıklığına sürüklemiştir (Abubaker & Ilgıt, ss. 535-539).

Ayrıca özellikle 2010 seçimlerinden sonra el-Maliki yönetiminin üst düzey Sünni siyasilere ve bürokratları pasivize etme çabaları ülkedeki sekteryan ayrılığın derinleşmesine neden olmuş ve özellikle Sünnilerin yoğun olduğu bölgelerde protesto gösterilerinin başlamasını tetiklemiştir. Protesto gösterilerinin bastırılması aşamasında da sivil ölümlerin yaşanması Sünni toplumun bazı kesiminde bir taraftan merkezi hükümetten kopuşu hızlandırırken diğer taraftan da radikal hareketlere olan sempatinin artmasında besleyici bir işlev görmüştür (Bamber, 2021, s. 37). Diğer taraftan el-Maliki yönetimindeki Irak hükümetinin DAİŞ'e karşı savaşta İran destekli Şii milisleri kullanmış olması DAİŞ'in mezhepsel gerilimi tırmandırmaya yönelik propagandasına çanak tutmuş ve örgüt bu durumu haklılığını gösterme hususunda bir argüman olarak kullanmıştır (Smyth, 2014; Stern & Berger, 2015, ss. 44-45).

Irak yönetimin bu süreçte takip ettiği otoriter ve sekteryan yönetim biçiminin, DAİŞ'in ülkedeki Sünnilerin meşru koruyucusu olduğu söylemine ve başta bölgedeki Sünni aşiretler olmak üzere Sünni halkın zaman içinde örgüte daha çok sempati beslemesine katkı sağladığı iddia edilmiştir. DAİŞ'in Sünni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerde Irak halkına kendisini Sünni toplumun meşru temsilcisi ve Şii iktidara karşı toplumu koruyacak tek grup

olarak sunması muhtemeldir ki örgütün konjonktürü kullanma hususunda attığı en stratejik adımlardan bir tanesidir. Zira bu dönemde icra edilen sıkı sekeryan politikalar Sünni halkta Şii ağırlıklı Irak ordusunun ülkede işgalci bir güç olduğuna dair algının oluşmasına neden olmuştur. DAİŞ de bu algıyı kullanarak Sünni halka, özellikle Sünni bölgelerde merkezi yönetimi tamamen devre dışı bırakarak zulüm korkusu olmadan “İslam Devleti sancağı altında yaşama” alternatifiyle etkili bir çözüm sunmuştur. Aslında DAİŞ'in Sünni toplumun koruyuculuğunu yapma söyleminin örgütün ilk yıllarından itibaren var olduğu, ama halkın ilk etapta bu söyleme itibar etmediği; fakat tecrübe edilen Şii iktidar deneyiminden sonra DAİŞ'in bu söyleminin halkta daha fazla makes bulduğu ifade edilmiştir (Bamber, 2021, ss. 37-38).

Özetle DAİŞ ideolojisinin sekeryan atmosferin hâkim olduğu bir bağlam içinde teşekkül etmesi, DAİŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kerte de Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Şüphesiz Müslüman dünyada Vehhabi düşünceden beslenen dini radikal düşüncede Şia karşıtlığı öteden beri var olan bir gerçekliktir. Fakat bu karşıtlık DAİŞ'le birlikte zirve noktasına ulaşmış ve bir mezhep savaşına evrilmiştir. Bunu tetikleyen temel unsurlardan biri de kanaatimizce sekeryan politikaların hakim olduğu söz konusu siyasal bağlamdır.

4. PRAGMATİZM VE İDEOLOJİK OLUŞUM

DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki eden bağlamsal faktörlerden bir diğeri de Müslüman dünyada dini radikalizm geleneğinde çok fazla görülmemiş bir şekilde örgütün pragmatizmi hem düşünce hem de örgütsel düzlemde bir araç olarak kullanmış olmasıdır. Söz konusu bu pragmatizm örneği ise en fazla örgütün Irak'taki aşiretlerle geliştirdiği ilişki biçiminde kendini göstermiştir. Öyle ki bazı kaynaklar DAİŞ'in başlangıçta, özellikle 2007 ve 2008 yıllarında, başarısız olmasını ve hatta yok olma noktasına gelmesini; diğer taraftan da 2010 yılından sonra hızlıca yükselişe geçmesini ve devlet olabilecek güce ulaşmasını örgütün Irak'taki Sünni aşiretlerle olan ilişkisine bağlamaktadır. Bu iddiaya göre DAİŞ başlangıçta ülkedeki aşiret olgusunu ihmal etmiş ve başarısız olmuş; sonraki yıllarda ise aşiret olgusunu dikkate almış ve başarılı olmuştur. Özetle örgütün izini sürerken ülkedeki aşiret bağlamını dikkate almak bir hayli önem arz etmektedir (Stern & Berger, 2015, s. 44; Gerges, 2016, s. 197).

Ayrıca başta el-Kaide ve türevleri olmak üzere ülkedeki radikal gruplara karşı savaşmak üzere ABD tarafından Sünni aşiretlerden seçilerek kurulan Sahve Konseyi'nin idaresinin 2008 yılında ABD'den Irak hükümetine geçmesi ve sonrasında bu kimselerin el-Maliki yönetimi tarafından pasivize edilmesi askeri saha tecrübesi olan pek çok kimseyi işsiz askerler haline getirmiştir. Bütün bu gelişmeler ülkedeki bazı Sünniler arasında bir direniş fikrinin filizlenmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu konjonktür ise dini radikal grupların arzuladığı atmosferin ülkede gerçekleştiği anlamını taşımaktadır (Abubaker & Ilgıt, ss. 535-539).

Irak hükümetinin 2010 yılında Sahve hareketini lağvetmesinden sonra DAİŞ iç siyasetteki bu anlaşmazlığı kullanarak küskün aşiretlerden bazılarını kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Öyle ki örgütün aşiretleri kendi bünyesine çekmek ve özellikle de hilafeti ilan ettikten sonra kabilelerin biat etmesini sağlamak amacıyla “Aşiret ve Halkla İlişkiler Ofisi” kurduğu bilinmektedir (Whiteside & Elallame, 2020, s. 230). Bazı araştırmalar DAİŞ’in yükselişe geçmesinde bu gelişmeyi bir dönüm noktası olarak görmektedir. Zira zirve noktasına ulaştığı 2007 yılında farklı aşiretlerden yaklaşık yüz bin aşiret mensubu DAİŞ’e karşı savaşmak üzere Sahva hareketine katılmış ve bu durum örgütün neredeyse bölgesel hezimetleriyle sonuçlanmıştır. Fakat el-Maliki yönetiminin gerçekleştirdiği politikalarla Sünni aşiretlerden oluşan bu hareketi küstürdüğü kabul edilmektedir. Hatta öyle ki Sahve hareketinin parçalanması el-Maliki’nin kasıtlı bir mezhepçi politikası olarak görülmektedir. Bu okumaya göre Sahve hareketinin çökertilmesi üç aşamalı bir yaklaşımla başarılmıştır. İlk olarak Sahve hareketi hayatta kalmak için gerekli olan maddi ve mali araçlardan mahrum bırakılmış; akabinde üyelerine aşikare baskılar uygulanmış ve son olarak da aşiret konseyleri dağıtılarak ve rakip aşiret yapıları kurarak hareketi kendi içinde bölünmüştür (Long, 2012, s. 158; Benraad, 2011). DAİŞ’le mücadelede büyük işlev gören bu hareketin dağıtılması ve üyelerinin küstürülmesi 2010 yılından sonra DAİŞ’in yeniden yükselişe geçmesine imkân tanımıştır. Öyle ki dışlanan aşiret üyelerinden pek çok kimsenin DAİŞ saflarında savaşmak üzere örgüte katıldığı rivayet edilmiştir (Stern & Berger, 2015, s. 45; Bamber, 2021, s. 38-39).

DAİŞ’in Irak’ta aşiret olgusunu dikkate almaya başlamasında ABD’nin deklare ettiği terörle mücadele kapsamında Sünni kabilelerle ittifak içine girerek Sahve hareketini kurmasının etkili olduğu ifade edilmiştir. Bir nevi kendisiyle savaş içinde olunan düşmanın yönteminden ilham alma söz konusudur. Zira ABD’nin Afganistan ve Irak tecrübesinin ilk yıllarından sonra bu ülkelerdeki aşiretlerin önemini keşfettiği ve sonrasında bu ülkelerde aşiretlerle ittifak içine girebileceği politikalar ürettiği söylenmektedir. Nitekim Irak’ta da Sünni aşiretlerle el-Kaide’ye karşı ittifak kurabilmesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla DAİŞ’in ilk yöneticilerinin aşiretlerin önemini ihmal etmelerinin bedelini ağır ödemeleri sonraki yıllarda düşmanın taktiğine başvurmanın keşfiyle sonuçlanmıştır. Buna göre örgüt “amatör bir etnografi” çalışması içine girerek aşiretlerin haritasını çıkarmaya ve davranışlarını buna göre belirlemeye başlamıştır (Whiteside & Elallame, 2020, ss. 219-222).

Dini radikalizm geleneğinden gelen DAİŞ’in başarıya ulaşmada takip ettiği yönteminin çoğu zaman şiddete başvurmak olduğu düşünüldüğünde, bu hamlenin örgütün belli bir noktadan sonra stratejiyi de ihmal etmeyen bir noktaya evrildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira DAİŞ böylece aşiretler ve onların sosyal dinamikleri hakkında daha fazla bilgi edinme, onların davranışlarını neyin tetiklediğini ortaya çıkarma, örgütü destekleyen ve ona karşı çıkan grupları tespit etme, ideolojilerine sadık

kalarak onların desteğini nasıl alacaklarına dair strateji belirleme ve kararsız blokları etkileme gibi çalışmalara önem vermeye başlamıştır (Whiteside & Elallame, 2020, ss. 226-227). Hatta DAİŞ'in tutumundaki bu değişiklik bazı araştırmacılara göre önceki el-Kaide uygulamalarına göre “yeni bir yaklaşım” olarak değerlendirilmiş ve bununla örgütün pragmatikliğine vurgu yapılmıştır (Cigar, 2015, s. 5).

Şüphesiz DAİŞ'in Sünni aşiretlerden bazılarını ve Sahve üyelerini yanına çekmesinde gerçekleştirdiği bu çabalar dışında daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sahve üyelerinin el-Maliki yönetimi tarafından küstürülmüş olması etkili olmuştur. Sahve'nin sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan yaşadığı sayısız hayal kırıklığı 2010 seçimlerindeki kaosla da birleşince örgütün eline büyük bir fırsat geçmiştir. Baskı kurmaktan ikna çabalarına rüşvet vermekten parayla saldırılar düzenleme teklifine kadar pek çok farklı yolu takip ederek bu grupları silahlı mücadeleye çekmeye çalışmıştır (Benraad, 2011, s. 121). Nitekim örgütün aşiretlere “tövbe” kapısının açık olduğunu deklare ederek pragmatizmi merkeze alan bu çabası makes bulmuş ve yine zaten öteden beri pragmatik davranan pek çok aşiret de hilâfeti ilan etmiş ve yükselişe geçmiş DAİŞ'e biatlerini sunmuşlardır.

Diğer taraftan gerek söz konusu bu aşiretler içinden ve gerekse de dışından Saddam Hüseyin döneminde ordunun içinde subaylık rütbesinde bulunup da Baas rejiminin düşmesinin akabinde işsiz kalan askerlerin zaman içinde DAİŞ'e entegre olmaları, örgütün siyasi ve askeri yapısında yetki sahibi olmaları da DAİŞ'in devlet kurma yolunda sahip olduğu başarısının önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu kimselerin hem politik hem askeri ve hem de istihbarat alanlarında saha tecrübesine sahip olmaları, silahlı bir örgütün devlet deneyimi kazanmasında önemli bir işlev gördüğü ifade edilmiştir (Sly, 2015). Kanaatimizce bu durum, muhalif eski Baas mensuplarının örgüt içinde kendilerine yer bulabilmeleri ve örgüt tarafından da özümsemeleri, DAİŞ'in ideolojik şekillenişinde pragmatik davrandığına dair bir başka örneği teşkil etmektedir.

DAİŞ'in hızlıca yükselmesinde ve bir güç temerküz etmesinde sıkça dile getirilen eski Baasçıların örgüte katılması meselesini abartılı bulan ve buna itiraz yaklaşımlar da bulunmaktadır (Whiteside, 2017, ss. 2-18). Buna göre aslında bu kimseler 2003 işgali öncesinde bile yeraltında bulunan Selefi örgütlerle iltisaklı veya en azından Selefi düşünce ile bağları bulunan kimselerdir. Dolayısıyla bu kimseleri ilk olarak Selefi, ikinci olarak eski subay, memur, polis vs. ve üçüncü olarak da eski Baasçı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Özetle bu görüşe göre DAİŞ'in yükselişinde etkili olan eski Baasçılar değil, eskiden ordu içinde belki de kimliğini gizleyerek Selefi düşünceyi benimsemiş eski subaylardır demek daha doğru olacaktır (Whiteside, 2017, ss. 7-8).

Diğer taraftan el-Maliki yönetiminin sıkı sekteryan ve otoriteryan politikalarının yanında Sünni çoğunluğun yaşadığı bölgelerde sosyal, ekonomik ve güvenlik politikaları yönüyle başarısız olması veya bu bölgeleri

ihmal etmesi ve bu bölgelerde görevli olan merkezi hükümet memurlarının adlarının yolsuzluk iddialarına karışması, DAİŞ'e Sünni popülasyonu yanına çekme ve söz konusu yönetim boşluğunu doldurma hususunda başka bir fırsat sunmuştur. Öyle ki DAİŞ öncesi dönemde özellikle Sünnilerin yoğun olduğu Kuzey Irak'ın bazı bölgelerinde gerek güvenlik güçlerinin yetersizliğinden gerekse de isteksizliklerinden ve suistimallerinden kaynaklı olarak çeşitli güvenlik sorunlarının yaşanması ve DAİŞ'in bunu iyi kullanarak alternatif bir yönetim vizyonu sunarak en azından başlangıçta bu yerlerde güvenliği sağladığı ileri sürülmüştür. Ayrıca örgütün güvenliğinin ötesine geçerek eğitim, sağlık ve altyapı gibi sosyal ve ekonomik yönetim fonksiyonlarına da el atmış olması konjonktürü lehine çevirmesine neden olan başka bir örnek olarak gösterilmiştir (Bamber, 2021, ss.35, 38-40; Stern & Berger, 2015, s.45).

Diğer taraftan Suriye'deki protestoların bir iç savaşa evrilmesi ve sonuçlandırılmaması DAİŞ'e topraklarını genişletme ve ömrünü uzatma hususunda bir imkân tanımıştır. Nasıl Irak'taki mezhep politikaları ve sekeryan çatışma DAİŞ'in oluşumuna katkı sağladıysa, bitmeyen Suriye iç savaşı da örgütün genişlemesine katkı sağlamıştır (Stern & Berger, 2015, s.41; Gerges, 2016, s.170).

Sonuç

Müslüman dünyada dini radikalizmin en rijit örneği olarak 2000'li yılların başında temayüz etmeye başlayan DAİŞ ideolojisinin hangi bağlamsal faktörler çerçevesinde oluştuğunu anlamak kanaatimizce önem arz etmektedir. Bu öneme binaen bu çalışmada DAİŞ'in ideolojik teşekkülü, bağlam-düşünce ilişkisi açısından incelemeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda DAİŞ'in ideolojik oluşumunun 2003 yılında sonra özellikle Irak'ta gerçekleşen bir takım olgularla ilişkili olarak gerçekleştiği mülahazasına varılmıştır. Öyle ki belirlenen dört bağlamsal faktörün örgüt ideolojisinin şekillenmesine zemin hazırladığı tespit edilmiştir.

Bu faktörlerden ilki Müslüman toprakların gayri Müslim unsurlar tarafından işgal edilmesi olgusudur. İşgal olgusu DAİŞ öncesi dini radikal düşüncenin oluşumuna zemin hazırladığı gibi DAİŞ ideolojisinin şekillenmesinde de en temel motive edici güç olmuştur. Nitekim işgal sonrası dönemde Irak'taki terör olaylarının dramatik bir seviyede artması bunun en belirgin kanıtı olarak durmaktadır. Diğer taraftan DAİŞ'in hem örgütsel hem fikirsel oluşumunda en büyük ilham kaynağı olan Ebû Mus'ab ez-Zerkavi, kendine has katı dini radikal düşüncesini bizzat işgalin ilk yıllarında, 2003-2006 yılları arasında inşa etmiştir. Onun "şiddet" vurgulu "direniş" ideolojisini şekillendiren ilk muharrik gücün işgal olgusu olduğunu onun yazdığı yazılardan, yaptığı konuşmalardan ve verdiği beyanatlardan anlaşılmaktadır.

İkinci faktör ise dini radikalizm geleneğinde örneklerine daha önce defaatle rastlanılan hapisane ortamının radikal düşünce ve eylem üretimine zemin hazırladığına yönelik olgudur. Öyle ki şiddete bulaşmadığı halde

radikal düşüncelerinden veya eylem potansiyeli taşıdığı düşünülerek dini-siyasi motivasyonla hareket ettikleri için şüpheli duruma düşenlerin hapsedilip zaman zaman işkenceye maruz kalmaları modern dönemde dini radikalizmi besleyen bir faktör olmuştur. Bu olgunun Irak tecrübesinde de değişiklik arz etmediği ve aynı sonucu verdiği mülahaza edilmiştir. Buna göre 2003 yılında Irak'ın işgalinden 2007'ye kadar geçen süreçte, ABD'nin kontrolü altındaki gözaltı merkezlerini ve hapishaneleri işletme yöntemlerinin ve hatalı güvenlik politikalarının sonraki yıllarda DAİŞ'i örgütsel ve ideolojik düzlemde besleyen bir radikalleşmeye yol açtığı tespit edilmiştir.

Irak'ta işgal sonrası süreçte iç siyasete dair yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin neticesinde Şiilerin iktidarı ele geçirip mezhepçi politikalar takip etmesi DAİŞ'in sert sekteryan ideolojisinin oluşumuna zemin hazırlayan unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir. İç siyasette takip edilen bu mezhepçi politikalar olgusu ülkede büyük Sünni kitlelerin küskünlüğü ile sonuçlanmış ve bu durum radikal gruplara hem adam devşirme konusunda hem de kendi görüşlerinin haklılığının propagandası hususunda fırsatlar sunmuştur. Diğer taraftan da DAİŞ ideolojisinin sekteryan atmosferin hakim olduğu bir bağlam içinde teşekkül etmesi, DAİŞ düşüncesinde nefret ve soykırım söylemine varacak kerte de Şia karşıtlığının yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Son olarak ise DAİŞ'in ideolojik oluşumuna etki eden bağlamsal faktörlerden bir diğeri de Müslüman dünyada dini radikalizm geleneğinde çok fazla görülmemiş bir şekilde örgütün pragmatizmi hem düşünce hem de örgütsel düzlemde bir araç olarak kullanmış olmasıdır. Öyle ki Irak'ın kendine has yapısının DAİŞ'i pragmatik davranmaya veya pragmatik davranmayı öğrenmeye sevk ettiği ve bu durumun ise DAİŞ ideolojisinin yeri geldiğinde pragmatizmi de benimseyerek şekillenmesine katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Bu pragmatizm, siyasal otorite elde etme yolunda her türlü ittifakı ve ilişkiyi meşru görme hususunda DAİŞ düşüncesine katkı sağlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nurullah Çakmaktaş %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nurullah Çakmaktaş 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çakmaktaş, N. (2024). Bağlam-düşünce ilişkisi açısından DAİŞ'in ideolojik teşekkülü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 551-569. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1471430>

Kaynakça

- Abubaker, S.S. & Ilgıt, A. (2019). İslam devleti örgütünün (İŞİD) Irak'ta çıkış ve yayılmasının sebepleri: 2003-2018. *Alternatif Politika*, 11(3), 527-555.
- Bamber, M. (2021). Views: Sectarianism, authoritarianism, and the rise of ISIS in Iraq. *Rowaq Arabi*, 26(2), 35-42. <https://doi.org/10.53833/SLTG9475>
- Barbara, Z. (2007). Prison talk: The muslim brotherhood's internal struggle during Gamal Abdel Nasser's persecution, 1954 to 1971. *International Journal of Middle East Studies*, 39(3), 411-433. <https://doi.org/10.1017/S0020743807070535>
- Benraad, M. (2011). Iraq's tribal Sahwa: Its rise and fall. *Middle East Policy*, 18(1), 121-131.
- Beyyûmî, Z. S. (1979). *El-ihvânü'l-müslimûn ve'l-cemâ'âti'l-islâmiyye fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti'l-musriyye 1928-1948*. Mektebetü Vehbe.
- Bin Ladin, U. (1996). *Î'lânu'l-cihâd 'ala'l-amrikâni'l-muhtellîn li-bilâdi'l-haremeyn: Ahricû'l-müşrikîne min cezîreti'l-'arab*. 4 Eylül 2023 tarihinde https://archive.org/details/usama_doc_all/7ay-3la-aljihad-or-do/adresinden edinilmiştir.
- Bin Ladin, U. (2007). Interview with John Miller of ABC. Berner, B. K. (Ed.), *Jihad: Bin Laden in his own words (Declarations, interviews and speeches)* içinde (s. 76-81). Peacock Books.
- Cigar, N. (2015). *Al-Qaida, the tribes, and the government: Lessons and prospects for Iraq's unstable triangle (Middle East Studies Occasional Papers)*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Çakmaktaş, N. (2021). The ages of jihadi salafism: A dual exchange of ideas and contexts in ideological formation. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(2), 471-491.
- Demant, Peter R. (2006). *Islam vs. islamism: The dilemma of the muslim world*. Praeger Publishers.
- Ez-Zerkavi, E. (2006). Min Ebî Mus'ab ez-Zerkâvî ilâ ummeti'l-ğâliye: Hayru ümmetin uhricet li'n-nâs. Şebeketu'l-Burâk el-İslâmiyye (Ed.), *El-Arşîfu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn* içinde (s. 77-92). 30 Nisan 2023 tarihinde https://archive.org/details/zarqawee_201505/adresinden edinilmiştir.

- Ez-Zerkavi, E. (2006). Yâ ehla'l-İslâm: Eş-şidde, eş-şidde. Şebketu'l-Burâk el-İslâmiyye (Ed.), *El-Arşîfu'l-câmî' li-kelimât ve hitâbât emîr el-istişhâdiyyîn* içinde (s. 230-239). 30 Nisan 2023 tarihinde https://archive.org/details/zarqawee_201505/adresinden edinilmiştir.
- Gerges, F. A. (2005). *The far enemy: Why jihâd went global*. Cambridge University Press.
- Gerges, F. A. (2016). *ISIS: A history*. Princeton University Press.
- Hegghammer, T. (2010). *Jihad in Saudi Arabia: Violence and pan-islamism since 1979*. Cambridge University Press.
- Kepel, G. (1986). *Muslim extremism in Egypt: The prophet and pharaoh* (Çev. J. Rothschild). University of California Press.
- Küçük, A. & Aksu, F. (2019). Musul rehinelere krizinde Türkiye'nin kriz yönetimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 6(1), 13-54.
- Long, A.G. (2012). *Locals rule: Historical lessons for creating local defense forces for Afghanistan and beyond*. RAND Corporation.
- Pargeter, A. (2016). *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten iktidara* (Çev. S. Çelik). Ayrıntı Yay.
- Rubin, A. J. (2008). *U.S. remakes jails in Iraq, but gains are at risk*. 20 Şubat 2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/2008/06/02/world/middleeast/02detain.html> /adresinden edinilmiştir.
- Sly, L. (2015). *The hidden hand behind the Islamic State militants? Saddam Hussein's*. 25 Ocak 2024 tarihinde https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/the-hidden-hand-behind-the-islamic-state-militants-saddam-husseins/2015/04/04/aa97676c-cc32-11e4-8730-4f473416e759_story.html /adresinden edinilmiştir.
- Smyth, P. (2014). *Iranian proxies step up their role in Iraq*. 12 Şubat 2024 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iranian-proxies-step-their-role-iraq> /adresinden edinilmiştir.
- Stern, J. (2003). *How America created a terrorist haven*. 10 Aralık 2023 tarihinde <http://www.nytimes.com/2003/08/20/opinion/how-america-created-a-terrorist-haven.html> /adresinden edinilmiştir.
- Stern J. & McBride, M.K. (2013). *Terrorism after the 2003 invasion of Iraq*. 11 Ocak 2024 tarihinde <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2013/Terrorism%20after%20the%202003%20Invasion%20of%20Iraq.pdf> /adresinden edinilmiştir.
- Thompson, A. & Suri, J. (2014). *How America helped ISIS*. 15 Kasım 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2014/10/02/opinion/how-america-helped-isis.html> /adresinden edinilmiştir.

- Wexler, S.C., Pischedda, C., & Smith, M.G. (2014). Do foreign occupations cause suicide attacks? *The Journal of Conflict Resolution*, 58(4), 625-657.
- Whiteside, C. (2017). A pedigree of terror: The myth of the Ba'athist influence in the Islamic State movement. *Perspectives on Terrorism*, 11(3), 2-18.
- Whiteside, C. & Elallame, A. (2020) Accidental ethnographers: the Islamic State's tribal engagement experiment. *Small Wars & Insurgencies*, 31(2), 219-240.

Extended Abstract

When the history of religious radical thought in the Muslim world in the modern period is analysed, it will be seen that religious radical thought has always been formed in a context related to a number of religious, political and military developments in the Islamic world from the 1960s when it was first produced until the early 2000s when ISIS emerged. It seems also possible to try to understand the formation of ISIS ideology, which represents a new phase of religious radical thought, by associating it with contextual factors, just like the formation of religious radicalism before ISIS. In fact, the invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 and the developments that followed the invasion paved the way for the realization of this new religious radical thought production. Therefore, in my opinion, certain developments occurring in the region after 2003 have formed the context that facilitated the emergence of this new example of religious radicalism. This article is built on the claim that the contextual factors in Iraq in the post-2003 period were determinant in the ideological formation of ISIS. This study aims to trace the ideological formation of ISIS in the post-2003 period within the framework of some contextual factors that are assumed to have influenced the ideological and organisational formation of ISIS in the region.

During the course of our study, I have identified four important contextual factors that I think affect the ideological formation of ISIS. The first of these is the fact that Iraq was invaded by the US in 2003. Undoubtedly, the occupation of Muslim lands by non-Muslim elements or being subjected to an attack draws attention as one of the factors that trigger the production of religious radical thought in the Muslim world. It seems possible to say that ISIS, which is undoubtedly one of the most rigid examples of modern religious radicalism, was shaped in relation to such an occupation experience. The invasion of Iraq by the US-led coalition forces in 2003 was undoubtedly a turning point in both the organisational and ideological formation of ISIS. As a matter of fact, the dramatic increase in terrorist incidents in Iraq in the post-invasion period stands as the most obvious evidence of this. On the other hand, Abu Mus'ab ez-Zarqawi, who is the biggest source of inspiration for both the organisational and ideological formation of ISIS, seems to have constructed his unique strict religious radical thought in the first years of the occupation, between 2003 and 2006. It is understood from his writings, speeches and

statements that the first driving force that shaped his "resistance" ideology emphasising "violence" was the phenomenon of occupation.

The second factor is the phenomenon of wrong security policies followed in the post-invasion period. In the period from the 2003 invasion of Iraq until 2007, it is seen that the methods of operating the detention centres and prisons under the control of the US and the wrong security policies led to a radicalisation that fed ISIS on an organisational and ideological level in the following years. The first of these wrong policies is that in the first years of the occupation, people were imprisoned in a haphazard manner without in-depth inspection, without proper documentation of the accusation of crime and without concrete evidence. On the other hand, it has been observed that the fact that the extremely violent people and less threatening people who have not been involved in an act of violence before are kept in the same places in prisons and subjected to the same treatment turns these people into extremely violent ISIS members at the end of the day. That means that these prisons or detention centres have become recruitment and training grounds. In fact, leading radicals have taken advantage of this crisis to engage in indoctrination activities in prisons and spread their extremist message among these prisoners, who are often illiterate.

Another factor is the fact that sectarian approaches dominated the design of domestic politics in Iraq in the post-invasion period and sectarian policies were followed. Again, it is thought that these policies have an effect on ISIS's rigid mindset. So much so that the developments in domestic politics in the post-invasion period in Iraq and the fact that the Shiites seized power and followed sectarian policies as a result of these developments draw attention as one of the factors that paved the way for the formation of ISIS's harsh sectarian ideology. This phenomenon of sectarian policies followed in domestic politics has resulted in the resentment of large Sunni masses in the country, and this situation has provided opportunities for radical groups both in terms of recruitment and propaganda of the rightness of their views. On the other hand, the formation of ISIS ideology in a context dominated by a sectarian atmosphere has contributed to the establishment of anti-Shia sentiments in ISIS thought to the extent of hatred and genocide discourse.

Finally, another contextual factor affecting the ideological formation of ISIS is that it has used pragmatism as a tool both in thought and organisation, which is not seen much in the tradition of religious radicalism in the Muslim world. It is understood that the unique structure of Iraq has led ISIS to act pragmatically or to learn to act pragmatically, and this situation has contributed to the shaping of ISIS ideology by adopting pragmatism when necessary. This pragmatism has contributed to ISIS ideology in terms of legitimising all kinds of alliances and relations on the way to gaining political authority.